

I. BEVEZETÉS ÉS PROBLÉMAFELVETÉS

1. A kutatási téma körvonalazása

A lelkipásztorkodó papok biblikus előképeken nyugvó, ugyanakkor az adott történelmi körülményektől elválaszthatatlan, összetett szerepet töltek be a 18–19. századi plébániaközösségek életében.¹ Értelmiségi lelki vezetőként hatással voltak a helyi kultúra, a közművelődés, a kollektív valláserkölcsi értékrend, olykor a közéleti-politikai élet formálódására is. Hivatásuk sajátos jellegéből adódóan csak bizonyos időt töltek egy adott településen, ám ez idő alatt személyiségük, képességeik, törekvéseik és kezdeményezéseik alapvetően meghatározták a vallási élet hangsúlyait. Általánosságban a papság volt évszázadokon keresztül a magyar társadalom legjelentősebb tudatformáló rétege.²

Az alsópapság munkáját laikus segítők egészítették és egészítik ki, akik jól körülhatárolt, szabályozott hagyományokon nyugvó feladatokat láttak el: gondoskodtak a plébánia, a templom, az oltárok, szent edények, liturgikus textíliák karbantartásáról, liturgiához előkészítéséről; harangozásról; egyházi zeneszolgáltatásról; felelősséget vállaltak a templompénztár kezeléséért, stb. Szűkebb értelemben a *laikus templomszolgák*³ közé sorolhatjuk a kántort, a harangozókat és sekrestyéseket, illetve az egyházfit (kurátor). A szükségkeresztelést végző bábákat és a temetőcsószot célravezetőbbnek tartom *egyéb, egyházközei asszisztenciaként* jelölni. Bár tágabb értelemben ők is a laikus templomszolgák ernyőfogalma alá tartoznak, jelen írásomban kevesebb hangsúllyal foglalkozom velük. Ők azok a világi tisztségviselők, kiknek elsődleges, gyakorlati feladatai – mint a temető őrzése vagy a gyermekek világra segítése – nem az egyházhoz kötődtek, munkájuk sajátos jellege miatt mégis kapcsolatban álltak a plébániával. A csongrádi temetőcsószot a plébános bízta meg a szolgálattal, ugyanakkor kizárólag stólaris javadalmakban részesült, és csak a sírhelyek kiváltása ügyében kereste fel a lelkipásztort. A babaasszonyokat a plébános előtt tett eskü, a szükségkeresztelés fontossága és a szokásjog által megkövetelt keresztelési asszisztencia kötötte az

1 A bevezetőben rögzített megállapítások római katolikus plébánosokra vonatkoznak, és a kutatás meghatározott időkeretei között halmozottan érvényesek (1850–1902).

2 Csorba 2002. 442.

3 A fogalom – ebben a formában – egyetlen lexikonban sem található meg. Tágabb értelmezésben laikus templomszolgáknak nevezhetjük azokat a liturgikus szolgálatban segédkező vagy gyakorlati egyházközei funkciókat ellátó világi tisztségviselőket, akik eltérő képzettségük, feladataik, javadalmazásuk és tekintélyük okán a plébániai hierarchia különböző fokain állnak. Hoss József munkájában ők a *lelkipásztorkok világi segítői* (Hoss 1948. 60). Bárh János a *kultusz irányítói, segítői* fejezet cím alatt sorolja fel a székelyvassági egyházi tisztségviselőket. A kántor és a harangozó után Bárh a ministránsokat, énekvezetőket és társulati vezetőket tárgyalja (Bárh 2006. 103). Későbbi kiadású csíkszentgyörgyi kötetében a *megyés mester és társai* címszó alatt találjuk a kántort (ú. n. *megyés mestert*) segédkántort és a harangozó-sekrestyést (Bárh 2012. 357). A 19. századi kihallgatási jegyzőkönyvek tanulsága szerint a kifejezés csongrádi népryelvi szinonimája, vagyis a templomszolgák átfogó megnevezése az *egyházfí* volt. A továbbiakban a laikus templomszolgák kifejezést szűkebb értelmében, vagyis a kántorra, a harangozó és sekrestyésre valamint a kurátorra érve használom.

egyházhoz. Őket *obstetrix* vagy *obstetricus*⁴ címszó alatt a Canonica Visitatioba is bejegyezték. Bizonyos értelemben egyházközei asszisztenciaként tekinthetünk a közösségszervezési feladatokkal megbízott világi társulati vezetőkre és a liturgikus szolgálatban segédkező ministránsokra is. Ez utóbbi szerepek az adott személy identitásának kisebb részét képezték, önkéntes tevékenységükért fizetség nem járt. Vonatkozó források hiányában a társulati vezetőkre és a ministránsokra nem szentelhettem külön fejezetet.

A papság (plébános, káplánok és szerzetes–lelkipásztorok), a laikus templomszolgák és az egyházközei asszisztencia kicsi, de hierarchizált, tagolt közösséget alkotott. A helyi egyházszervezet élén a latin műveltségű plébános állt, aki tekintélyével, tudásával és befolyásával a település meghatározó személyiségei közé tartozott. Idegen származása miatt rendszerint hosszú évek teltek el, mire kiismerte a helyi viszonyokat, hagyományokat és elvárásokat. Míg a plébánosok és segédlelkészek jöttek–mentek, a templomszolgák akár évtizedeken keresztül háborítatlanul őrizhették pozíciójukat.

A laikus tisztségviselők – a község által alkalmazott okleveles bábákat és a kántort kivéve – a helyi társadalom gyermekei voltak. A hagyományokat nem csak jól ismerték, de éltek, megélték, hisz benne nevelkedtek. Rajtuk keresztül az újonnan hivatalba lépő plébánosok is hitelesen tájékozódhattak a helyi szokásokról. A hivatalos egyházi és a népi kultúra peremterületén lévő laikus templomszolgák – sajátos „mediátori” helyzetük miatt – különösen érzékenyen reagálhattak a népi szokásjog és az egyházkormányzati gyakorlat közé ékelődő problémákra, kérdésekre.

A klérus és laikus egyházi tisztségviselők sorsa, magatartása, személye élénken foglalkoztatta a közvéleményt, az életükben bekövetkezett változások valószínűleg szenzációnak számítottak. Ennek oka sajátos társadalmi szerepükben keresendő.

Társadalmi szerepen „egy egyéntől a közösség részéről elvárt cselekvésmódok összességét értjük”,⁵ vagyis azoknak az elvárásoknak a halmazát, melyek bizonyos társadalmi státuszokhoz, pozíciókhoz kötődnek. Ezekkel az elvárásokkal, a „hogyan illik viselkednie egy papnak/kántornak/harangozónak stb.” kérdéssel az egyén is tisztában van, és amint ezekhez igazítja magatartását, szerephordozóvá válik. A társadalmi szerep megélése, felvállalása az egyéniség egyfajta alárendelődését követeli meg, ennek megfelelően az alsópapság és a templomszolgák erkölcsi-morális súlyú feladatszerpe is őszinte azonosulást igényel. Tetteiket a szerepazonosság sikerének vagy sikertelenségének tükrében értékeli a közösség.

A társadalmi szerepekkel kapcsolatos elvárások lassabban, nehézkesebben változnak, mint a társadalom struktúrája. Mondhatnánk úgy is, hogy állandó „késésben” vannak. A klérustól és laikus egyházi tisztségviselőktől elvárt

⁴ Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben előfordulhatnak helytelenül ragozott latin kifejezések, akárcsak a hímnemű végződésű *obstetricus* esetében.

⁵ Tomka 1997. 64.

társadalmi szerep jóformán sértetlenül megőrződött a rendiségből a polgári társadalom felé vezető úton.

A vizsgált település, Csongrád társadalomfejlődésének sajátosságát a lakosok egységes római katolikus vallása, a kisbirtokos földművelő többség és a színmagyar etnikuma adta.⁶ Az 1850 és 1900 közötti időszakban a közösség mind lélekszámát, felépítését, vagyoni és foglalkozásbeli eloszlását tekintve jelentősen átalakult. Ugyanakkor a plébános szava, befolyása legalább olyan súllyal esett latba, mint a rendiség korában, és a templomszolgák élete pedig még mindig kiszámíthatóbbnak tűnt az átlagosnál.⁷

Forrásaink szerint a csongrádiak többnyire meg voltak elégedve papjaik munkájával. Nem csoda, hisz a kegyúr, a nagykárolyi Károlyi család feje mindig a váci egyházmegye legműveltebb és legtapasztaltabb papjai közül választotta ki Csongrád plébánosát. Nem volt ez másként 1886-ban sem, amikor a megyéspüspök ajánlása nyomán Hegyi Antalra esett a választás. Hegyi Antal – bár figyelemre méltó váci hivatali karrier állt mögötte – mind emberi természetét, mind céljait, eszközeit és vezetési stratégiáját tekintve atipikus volt. A csongrádi laikus templomszolgák helyzetének radikális megváltozása is Hegyi plébános működési idejére tehető.

A csongrádi alsópapság, a laikus templomszolgák és az egyházközei asszisztencia között Mátyus János (1802–1827), Alvinczy Ferenc (1865–1875) majd Hegyi Antal (1886–1902) plébánossága idején támadtak konfliktusok. Mátyus János jóformán állandóan hadilábon állt káplánjaival, egyikükkel még lövöldözésbe is keveredett a plébánián.⁸ A Mátyus plébánoshoz köthető esetekben inkább eldurvult személyi ellentétekről, mintsem a hivatáshoz, hivatalteljesítéshez köthető konfliktusokról beszélhetünk. Egészen más volt a helyzet Alvinczy Ferenc plébános és Sohlya Antal kántor vitás ügyében, melynek forráspontján a plébániai hierarchia rögzítése, az elvárások és kötelességek letisztázása állt.⁹ Hegyi Antal idejére az egyes egyházi hivatalokhoz kötődő problémák látványosan felhalmozódtak. 1886-ban az új plébános elsőként a harangozók és sekrestyések apáról fiúra öröklődő pályáját tette „szabaddá”, majd a gazdasági centralizáció érdekében az egyházi megbízatását névlegessé; a református bábát vallási okokra hivatkozva eltiltotta a római katolikus gyerekek keresztelési asszisztenciájától, majd a korábbi temetőcsősz helyére saját bizalmasát emelte be.

A század végére feltorlódott változásokról kutatásom elején úgy vélekedtem, hogy a szerepelvárások változásának egyik következményével állok szemben. Hisz ugyanebben az időszakban lendült mozgásba, vált egyre nyitottabbá és differenciáltabbá Csongrád társadalmá, így könnyen feltételezhető, hogy a formálódó belviszonyok hatására a templomszolgák szerepének átértékelése is elkezdődött. Időközben kiderült, hogy jóval összetettebb problémáról van szó.

6 A korabeli Csongrád pontos társadalmi, etnikai és felekezeti mutatóit lásd a III. fejezetben.

7 Ennek oka az állandó, biztos javadalmazás volt. Bár ők is rendelkeztek csekély termő- és szőlőfölddel, tanult mesterségeket, megélhetésük elsődleges forrása az egyháztól kapott javadalom maradt.

8 Tari 1977. 25.

9 Az Alvinczy–Sohlya ügy részleteit később külön fejezetben tárgyalom (VII/3.1).

2. Célkitűzés és hipotézis

Munkám öt fő tartalmi részre: problémaalkotó és elemző jellegű felvezetésre, a csongrádi alsópapság, a laikus templomszolgák és az egyéb egyházközei asszisztencia helyzetének adatfeltáró bemutatására, illetve egy összegzésre tagolódik. A felvezetés tartalmazza egyrészt az alsópapság és a templomszolgák magyarországi és nemzetközi kutatástörténetét (I–II. fejezet), majd Csongrád rövid egyház- és társadalomtörténetét a plébánia újjászervezésétől a 19. század derekáig (III. fejezet). A felekezeti viszonyoknak, a szerzetes–lelkipásztorok munkájának, illetve a kor általános lelkiállapotjának bemutatására külön alfejezeteket szenteltem. Ennek oka, hogy a római katolikus többség mint történelmileg kialakult helyi sajátosság, valamint a ferences szerzetesek jelenléte alapjaiban formálta a csongrádi hívek önképét és gondolkodásmódját. A csongrádi nép 1850–60-as évekbeli állapotának leírása kiindulópontként szolgál a pár évtizeddel későbbi változások megértéséhez.

Az alsópapssággal foglalkozó egység a 18–19. századi csongrádi plébánosok személyének, javadalmainak, köteletségeinek leírásával kezdődik (IV. fejezet). Ezt követi a plébános egyházi feljebbvalójának (megyéspüspök) illetve világi „vezetőségi partnereinek” (kegyúr, helyi előljáróság) kötelezettségeit, hivatali viszonyrendszerük sajátosságait bemutató fejezet. Hegyi Antal kiemelését azért tartottam célszerűnek, mert az értekezés egészét áthatja az elődeinek hagyományaitól eltérő, újszerű ám mégis folytatás nélküli örökséget hagyó plébános alakja. Kutatásom elején óvakodtam attól, hogy a csongrádi plébánia történetének Hegyi Antal nevével fémjelzett, több szempontból is „rendellenesnek” nevezhető korszakát állítsam a középpontba. Ám rá kellett jönnöm, hogy e konfliktusokkal terhelt papi életút tanulságai olyan értékes kérdéseket, tanulságokat hoznak felszínre, melyek egy „rendes” plébános idejében többnyire meg sem fogalmazódnak.

Az V. (*önkép és hivatás*) fejezetben a csongrádi plébánosok társadalmi szerepének bemutatására és elemzésére vállalkozom az alsópapság és a hívek perspektívájából. Arra keresem a választ, hogy változott-e a 19. század második felében a plébános szerepének megítélése Csongrádon? Milyen tulajdonságok alapján ítélték valakit „jó papnak”, ki számított a lelkipásztori eszménnyel összeférhetetlennek? Változott-e a 19. század végére – és ha igen, hogyan – a normaszegő pappal szemben alkalmazott közösségi szankciók tárháza?

A kisebb-nagyobb konfliktusokat, rendkívüli élethelyzeteket felsorakoztató esettanulmányokon keresztül a gyakorlati lelkipásztorkodás kevésbé kiemelt területei és mindennapi problémái (újítás és hagyománytiszteltetés, szakrális védelmező szerep, erkölcsi élet és vallásos közösségszervezés) tárulnak elénk. Ennek oka, hogy a csongrádi plébánosok az alapvető lelkipásztori teendők többségét – mint a hitoktatás, misézés, gyóntatás, betegellátás, stb. – jellemzően káplánjaikra bízták.

A VI. fejezet címeként választott kérdés (*paptársak vagy szolgák?*) ugyan a plébános–káplán viszonyt állítja középpontba, forrásaim jóval árnyaltabb

problémáról; a káplánok szerepének „félreérthetőségéről”, jog- és illetékességi körük letisztázatlanságáról árulkodnak. Bizonyos, hogy a csongrádi segédlelkészek öndefiniálási próbálkozásait sorozatos összetűzések kísérték. Míg a kántor kollegiális szemlélettel közelített (volna) a segédlelkészek felé, a ferences szerzetesnek pont az önkényes utasításokat osztogató káplánokkal szemben kellett védelmeznie autonómiáját. „Alulról” és „fölről” is nyitott tehát a kérdés: milyen elvek mentén zajlott a csongrádi segédlelkészek helyének kijelölése a plébániai hierarchiában? Miként definiálták saját szerepüket, és hogyan értékelték mindezt környezetük: vagyis a plébános, a szerzetesek, a templomszolgák és a hívek? Milyen változások történtek a káplánok szerepkörét illetően a század utolsó évtizedeiben?¹⁰

A templomszolgák helyzetét tárgyaló egység a kántor, vagyis a legképzettebb laikus egyházi tisztségviselő helyzetének körülírásával kezdődik (VII. fejezet). 1860-tól egészen 1902-ig Csongrádon Sohlya Antal volt „A kántor úr”, így életútját, tevékenységét, a helyi társadalomban betöltött szerepét kiemelt hangsúllyal tárgyalom. Sohlya kántor a Csongrádon töltött 40 esztendő alatt figyelemre méltó sokoldalúságról tett tanúbizonyosságot: egyszerre volt énekművész, énekszerző és komponista; politizáló közéleti személyiség; énektanár, szakíró, költő és szőlősgazda. Tehetségéhez kellő önérték is társult, így a fejezet kulcsproblémája is javarészt Sohlya kántor emberi természetéből eredeztethető. Az *éneklész*¹¹ ugyanis megkísérelte társadalmilag egyenrangú, „művelt emberek társaságaként” szemlélni önmagát és a plébánia papi közösségét, melynek következményeiről az 1867–68-as Alvinczy–Sohlya ügy kapcsán olvashatunk.

Kérdésünk tehát, hogy miként látta a plébániai hierarchián belül elfoglalt helyét, szerepét a csongrádi kántor, és hogyan tekintett rá a plébános? Hogyan értékelt az alsópapság és a kántor egymással szemben tanúsított viselkedését a csongrádi hívő nép? Mi lett a sorsa a kántor által kezdeményezett, újfajta magatartásmódnak?

Csongrádon a harangozói és sekrestyési hivatal sosem vált ketté, sőt: a település kegyurasága alatt álló belsővárosi Szent Rókus-templomban időnként az egyházi szerepkörével olvadt össze. Értekezésemben ugyan kitérek a belsővárosi laikus egyházi tisztségviselőkre, a középpontban a külsővárosi Nagyboldogasszony-plébániatemplom szolgái állnak (VIII. fejezet).¹² Ennek oka, hogy a belsővárosi templom a Külsőváros filiájaként nem tartott fenn papot, paplakot, kántort sem alkalmazott, csupán harangozó és sekrestyést illetve kurátort. A csongrádi egyházi élet „szíve” a 18. század végétől a Nagyboldogasszony-templom volt.

A templom elkészültétől, vagyis az 1760-as évektől kezdve a Keviczky család tagjai örökölték apáról fiúra a külsővárosi harangozói és sekrestyési tisztséget.

10 A káplánokról szóló fejezet annyiban különbözik a többitől, hogy a plébánián töltött szolgálati idő rövidsége miatt eltekintettem a jellegzetes személyek, karakterek kiemelésétől, hisz hatásuk a plébániai élet egészére nézve nem, vagy nehezen mérhető.

11 Az éneklész kifejezést a továbbiakban a kántor szinonimájaként használom.

12 Csongrád-belsőváros a település „ősmagja”, míg a Külsőváros (vagyis egykori külváros) a mai városközpontot jelenti.

A hagyományt egyedül a szokásjog tartotta életben, hisz a templom első plébánosával kötött szóbeli egyezséget (miszerint addig viselheti a család a hivatalt, míg az a „tisztségben megmarad”) írásban sosem erősítették meg. Ez az állapot Hegyi Antal plébános érkezéséig állt fenn, aki Keviczky György elbocsátásával szabaddá tette a tisztséget. A fejezeten belül többek között arra keresem a választ, hogy milyen sajátos feladat szerepet tölthettek be a harangozók és sekrestyések a plébánia rendjében? Milyen célok motiválták a plébánost a változások véghezvitelére? Hogyan reagált a csongrádi hívók közössége a harangozói tisztségben bekövetkezett személycserére, az évszázados szokásjog semmissé tételére? Mi lett Keviczky György hivatali utódainak sorsa?

Mivel a csongrádi kurátor a kántorral illetve a harangozó és sekrestyéssel ellentétben munkájáért csak jelképes összeget kapott, esetében inkább tiszteletbeli-bizalmi pozícióról beszélhetünk. A IX. fejezet központi alakja, Bába Szabó Rókus 50 esztendőn keresztül felügyelte a csongrád-külsővárosi templomi kiadások és bevételek rendjét. Bába Szabó bátran nevezhető egyfajta polihisztnak: a vőfélykedés és versírás mellett helytörténeti fontosságú feljegyzéseket készített, foglalkozott földméréssel és szőlőműveléssel, közeleti tisztségeket vállalt, felügyelte a katonák besorozását stb. Kurátori munkájáról egészen az 1880-as évek végéig nem maradt fenn forrásanyag. Csak a váci megyéspüspöknek címzett levelében, melyet elbocsátása után írt, illetve egy Hegyi plébánossal kapcsolatos szentszéki vallomásban nyilatkozik hivataláról. Sorsa számos motívumában megegyezik Keviczky Györgyével, így a felmerülő kérdések is hasonlóak: Milyen okok vezettek a csongrádi kurátori szerepkör „kiüresedéséhez”, névlegessé válásához majd felszabadításához? Milyen irányítási stratégia megvalósulásának útjában állt Bába Szabó Rókus?

A laikus templomszolgáktól elkülönítve tárgyalom az egyéb egyházközei asszisztencia esettanulmányait. A csongrádi temetőcsősz és a plébános viszonyáról a rózsafüzér társulatot vezető *dékányasszonnyal*¹³ kialakult különös helyzet okán szerzünk tudomást (X. fejezet). 1892-ben ugyanis a dékányasszony közölte a frissen hivatalába lépett temetőcsőszel, hogy a plébános szóbeli engedélye nyomán igényt tart a temetőben művelt földterület felére. A csősz éveken keresztül nem merte megkérdezni, hogy Hegyi Antal plébános valóban megengedte-e Vajdovics asszonynak a szokatlan haszonvételt. Mire utalhat ez a helyzet: vajon a temetőcsősz a sajátjánál „előkelőbb” pozíciónak tartotta a rózsafüzér társulati vezetőét, kinek kérdés nélkül hajolni lehet az adott szavára? Hogyan értékelte a szituációt, közbelépett-e a plébános? Mi módon szolgálhatta Kókai Mihály temetőcsősz elbocsátása Hegyi plébános centralizálási törekvéseinek ügyét?

A korábbiaktól egészen eltérő jellegű problémát vet fel a más vallású bábaasszonyok keresztelési asszisztenciájának kérdése (XI. fejezet). Hegyi plébános és a református szülésznő, Magdits Gáspárné konfliktusa egy téves anyakönyvi bejegyzéssel kezdődött, végül országos méretű botrányra nötte ki magát.

13 A *dékány* vagy *dékányasszony* megnevezés a céhes élet hatását mutatja, mely a 18. század végén kezdett formálódni Csongrádon. A 19. század közepétől szintén dékányasszonynak nevezték a Rózsafüzér társulat vezető asszonyát. Vö. Barna 2011. 392.

Kérdésünk, hogy miként válhatott egy alapvetően vallási színezetű konfliktus társadalmi kérdéssé? Vagyis: hogyan használhatták fel Hegyi Antal politikai ellenfelei Magditsné ügyét a plébános ellenében? Milyen hosszútávú következményekkel járt az eset Hegyi Antal társadalmi megítélésére nézve?

Az értekezés összefoglaló egységeiben (XII–XV. fejezetek) a csongrádi plébánosok, kiemelten Hegyi Antal szerepvállalását elemzem a társadalmi átalakulás időszakában és folyamatában. Elsőként a századvégi hitéleti állapotok körülírására teszek kísérletet, ám a korábbiaktól eltérően az egyes vagyoni és foglalkozási csoportokat elkülönülten tárgyalom. Így látszólag engedek azon korabeli sajtótermékek sugallatának, melyek a társadalmi rétegek eltávolodása és az összefogás hiánya felett lamentálnak. Forrásaim statikus „rétegkezelése” ellenére igyekszem kihangsúlyozni a társadalmi differenciálódással együtt fokozódó átjárhatóságot, mely némiképp ellentmond az oly sokat emlegetett elszigetelődés jelenségének. Részletes társadalomtörténeti elemzésére terjedelmi okokból nem vállalkozhattam, így az olvasónak meg kell elégednie egy nagyvonalú, vázlatos helyzetképpel.

Kérdésem, hogy vajon milyen irányba változott az egyes vagyoni és foglalkozási csoportok viszonya az aktív vallásgyakorlathoz és a katolikus egyházhoz Csongrádon a 19. század második felében? Melyek voltak Csongrádon a paraszti polgárosodás tünetei és milyen szerepet töltött be az egyház a változások idején? Hátráltatta, avagy segítette és felügyelte a plébános az átalakulás rendjét? Beszélhetünk-e az egyház katalizátor szerepéről a paraszti polgárosulás perspektívájában?

A 19. századi csongrádi alsópapság viszonya a népi kultúrához forrásaimból alig körvonalazható; látszólag érdektelenek voltak a népi vallásosság megnyilvánulásai iránt, nem jegyezték le és nem is ágáltak ellenük. A nép „babonás szokásai” ellenében nem a plébánosok, hanem a 19. század végi liberális sajtó szállt síkra. Ezzel a jelenséggel a csongrádi parasztság vallásos életével kapcsolatban foglalkozom.

A templomszolgák társadalmi pozíciójának meghatározásában segít, ha a leszármazottak pályáját, házassági és rokoni kapcsolatait is nyomon követjük. Vajon mennyiben határozta meg az utódok életpályáját a szülők mintája, milyen szellemi örökséget képviseltek és vittek tovább a templomszolgák gyermekei? Milyen presztízse volt az egyházhoz közeli tisztségeknek a csongrádi társadalomban, és milyen utak, lehetőségek nyíltak meg a leszármazottak előtt?

Értekezésem középpontjában tehát az alsópapság, a laikus templomszolgák és az egyházközei asszisztencia társadalmi szerepének változásai állnak a 19. század második felében. Hipotézisem szerint a csongrádi társadalom átstrukturálódásával párhuzamosan az egyes szerepek megítélése is változáson mehetett keresztül, az átalakulást befolyásoló tendenciák megértéséhez pedig egyedi konfliktusok tanulmányozásán keresztül vezet az út.

3. Módszer, terep és források

Csongrád és szűkebb környéke vallásilag homogén területnek számít, ahol a magyar ajkú római katolikusok aránya a 19. században 98–99% körül mozgott. Így a plébániaközösség – a tanyák és a filiák lakosságát is beleértve – jóformán egyenlő volt a közigazgatási településsel. Felekezeti alapú nézeteltérésekre csak nyomokban, a 19. század utolsó évtizedeiben akadt példa.

Kutatásom fókuszába az 1850–1902 közötti időszakot helyeztem. Izgalmas és ellentmondásos korszak ez, melyet a rendi örökségtől szabadulni vágyó csongrádi parasztpolgárság útkeresési kísérletei jellemeznek. Ekkoriban alakultak az első vallási társulatok, polgári egyletek, a Kaszinó, az olvasókörök; megindult az élénk politikai érdeklődés, mely a helyi klérust és a templomszolgákat sem hagyta érintetlenül. Bár elemzésem a 19. század második felére koncentrálok, ahol forrásaim lehetővé teszik, kísérletet teszek a vizsgált korszakot megelőző helyzetkép felvázolására. Ezen „engedmény” megtétele a leíró fejezetek összeállításakor (plébániatörténet, az egyes tisztségek története) kikerülhetetlennek bizonyult. Az *önkép és hivatás* fejezet két atipikus egyénisége, Mátyus János és Hegyi Antal csongrádi plébánosi ideje közt is több, mint hatvan esztendő telt el. Az 1810–20-as években ténykedő Mátyus János konfliktusainak bemutatásával Hegyi Antal későbbi normaszegéseit próbálom értelmezési keretbe ágyazni, a jó és rossz papról alkotott kép esetleges változásaihoz viszonypontra adni.

Az 1902-es záró időhatárt annak helytörténeti jelentősége miatt választottam. 1902 Hegyi Antal plébános amerikai emigrációjának és Sohlya Antal főkéntor halálának éve. Bába Szabó Rókus egyházi ekkoriban tűnik el forrásainkból, Keviczky György harangozó és sekrestyés alig pár esztendővel korábban hunyt el. A 19. század végi csongrádi közélet emblematikus figurái voltak ők; Hegyi plébános 15 esztendeig, Sohlya Antal kántor és Bába Szabó Rókus fél évszázadon keresztül, míg a Keviczky család 120 évig szolgálta a plébániaközösséget. 1902-re a nevükkel fémjelzett korszak lezártnak tekinthető.¹⁴

Kutatásaim középpontban az alsópapság és a laikus templomszolgák hivatalához kötődő társadalmi szerepelvárások és a szerephordozó egyén(ek) állnak egy lokális közösségben. Ezek a hagyomány szabta minták értelemszerűen hatnak az egyén viselkedésére, hatnak a *valósággra*. Az ideális és reális viszonyának feltárása csak sokoldalú, változatos történeti források bevonásával és átfogó társadalmi helyzetelemzéssel kísérelhető meg. Így bár témám a pasztorálteológia, az egyházzog és az egyháztörténelem számára is kínál megközelítési lehetőségeket, a kutatási módszer és a szemléletmód történeti antropológiai jellegű.¹⁵ A történeti

14 A Hegyi Antalt követő Porubszky József plébános már a korábban kevés szerepet játszó ifjúságpasztorációra (Mária Kongregációra, KALÁSZ, KALOT mozgalmakra) helyezte a hangsúlyt. Lásd. Kovácsik 2010. Ugyan Hegyi Antal később visszatért Csongrádra, nyugdíjas éveinek részletes elemzése túlnyúlik kitézött célonon.

15 Peter Burke szerint onnan lehet megismerni a történeti antropológia képviselőit, hogy a kis közösségek vizsgálata során elsősorban a társadalmi interakciókra összpontosítanak. Burke 2000. 19. Az irányzat óriási jelentőséget tulajdonít annak a közvetlen kulturális és társadalmi közegnek, ahol bizonyos jelenségek, jelenség-együttesek létrejönnek. A témában lásd még: Hofer (szerk.) 1984.

antropológia képviselői – hozzám hasonlóan – elengedhetetlenül szükségesnek tartják a körülmények pontos letisztázását, a jelenségek háttéréül szolgáló kulturális, gazdasági és főként társadalmi állapotok felmérését. A korabeli csongrádi társadalom ilyen értelemben az a közeg, melynek értékrendjéhez, normáihoz a vizsgált tisztségviselők viszonyulnak és igazodnak. A cselekvő egyén döntései és válaszreakciói is ebben a környezetben nyernek értelmet.¹⁶

Munkámban a történeti antropológiától nehezen elválasztható mikrotörténelem két jellegzetes motívuma is kimutatható. Az egyik a Hegyi Antal plébános példáján tetten érhető, Edoardo Grendi nevével fémjelzett *kivételesen normális* koncepciója. Az elmélet szerint az atipikus – vagy statisztikai reprezentativitással ellentétes – jelenségek nyomán a társadalmi valóság olyan mélyrétegei tárulhatnak fel, melyek a konfliktus hiányában rejtve maradnának.¹⁷ A 19. század utolsó csongrádi plébánosa után ránk maradt terjedelmes forrásanyag értékes dokumentumgyűjteménye a papi normaszegés mintázatainak.

Mivel az értekezés egyes fejezetei mind a résztémát, mind a tér- és időbeli meghatározottságokat tekintve leszűkítettek, így a *léptékváltás* gondolata is logikus közelségbe kerül. A léptékváltás hidat próbál verni a mikrotól a makró, az egyeditől az általános felé oly módon, hogy a mikroszintű jelenségek egyre sűrűbb leírásával a társadalmi valóság szövedékét rekonstruálja.¹⁸ A csongrádi egyházi és egyházközei tisztségviselők kisebb-nagyobb konfliktusait olyan jelenségek halmazaként kezeltem, melyek önmagukon túlmutató kulturális és hagyományalapú összefüggésekre világítanak rá. Így jelen értekezés esettanulmányok füzéréként is szemlélhető, mely szélesebb társadalmi kontextusba ágyazva történeti antropológiai elemzéssel, mozaikokból összeállított képpé teljesedik ki.

A történeti antropológiai megközelítés forrásaim jellege miatt is eredményre vezető választásnak bizonyult. Országos méretű összehasonlítást azonban – referenciaanyag hiányában – aligha végezhettem. Erősen támaszkodtam a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban található, Csongrádra vonatkozó plébániai anyagra (Acta Parochiarum) illetve a 18–19. században Csongrádon szolgáló plébánosok személyi irataira (Acta Privatorum). A Püspöki Szentszéki iratok közül az Acta Privatorumokban elhelyezett kihallgatási jegyzőkönyv-másolatokat használtam fel. A kéziratos latin nyelvű anyag feldolgozásához alapszintű latin ismeretem nem bizonyult elegendőnek, ám Földvári Katalin (DE) személyében szakértő segítségre leltem. A csongrádi Nagyboldogasszony Plébánia irattárában

¹⁶ Sebők 2000. 8; Apor 2006. 454.

¹⁷ Szjártó M. 2006. 513.

¹⁸ A kultúra tehát – Clifford Geertz nyomán – olyan szövedék, melynek egyedi jelei összefüggő jelentérendszeret alkotnak. Apor 2006. 458.

az anyakönyvek, *Canonica Visitatio*¹⁹ és a *Historia Domus*²⁰ mellett vegyes iratanyag állt rendelkezésemre. Csongrád tanácsülési jegyzőkönyveit, az iskolaszéki iratokat az MNL CsML Csongrádi Fiókleveletárában volt szerencsém átvizsgálni. A csongrádi Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum történeti és néprajzi adattárában lévő anyag feldolgozása nyomán a kántorokkal és a csongrádi népélettel kapcsolatos meglátásaim egészültek ki. Nagy hasznomra volt a szegedi Somogyi Károly Könyvtár, a Váci Püspöki Könyvtár illetve a SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai tanszékének régi könyv gyűjteménye. A csongrádi vonatkozású sajtóanyag áttekintése a Csemegi Károly Könyvtár digitalizálási pályázatának köszönhetően jelentősen leegyszerűsödött.

Forrásaim tehát túlnyomórészt egyházi jellegűek: a váci megyéspüspökhöz címzett levelek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, szentszéki kihallgatási jegyzőkönyvek, ritkábban újságcikkek, képviselőtestületi jegyzőkönyvek, magánemberek visszaemlékezései (Szántai Kiss Mihály, Váry Gellért stb). Mivel témámmal a kutatók ezidáig esetlegesen foglalkoztak, a felhasznált magyar és európai szakirodalmakból főként elemzési szempontokat kölcsönözhettem. A hivatkozott könyveket 2010 nyarán, egy londoni könyvtári kutatás során tanulmányoztam át a Warburg Institut, az Open University és a Folklore Society könyvtárában. Munkám kutatástörténeti fejezetének gerincét az itt beszerzett kötetek képezik.

Forrásaim jellegéből adódóan szükségesnek tartom felhívni a figyelmet néhány alapvető problémára. A vizsgált kéziratos anyag döntő többsége konfliktusok nyomán keletkezett panaszlevél. Sajátos, egyoldalú szándékkal íródtak, így értékítélet hozatalra csábítják az olvasót: óvatlan, naiv kezelésük pedig jelentősen torzíthatja az elemzést.²¹ Mindezek tükrében igyekeztem azokra a tényszerű pontokra helyezni a hangsúlyt, melyek a konfliktus okait tárják fel és a probléma megértését segítik elő. A konfliktusok vizsgálata témám szempontjából alapvető fontosságú, hisz látványossá teszik a norma és normaszegés közt húzóódó, érzékeny határvonalakat.²²

Tanulságos továbbá, hogy merően más „Hegyi Antal-kép” bontakozik ki a plébános leveleiből, a korabeli sajtóból és a szentszéki iratokból. Míg Hegyi Antal egyik testvérének ükunokája családi visszaemlékezésekre támaszkodva valóságos piedesztálra emeli és a körülmények áldozataként mutatja be a plébánost, addig dr. Justus (írói álnév!) elszántan próbálja bebizonyítani, hogy Hegyi Antal

19 *Canonica Visitatio*: (lat.) „egyházlátogatás”, a plébániák ellenőrzése. Magyarországon a 12. századtól vannak adataink a püspök vagy főesperesek által írt jegyzőkönyvekre, melyek kérdőpontjait a püspök állította össze. Menetét, gyakoriságát a trienti zsinat (1545-63) szabályozta. Tomisa 2002. Csongrádon az 1715, 1726, 1745, 1761, 1781, 1828 és 1842. években zajlott egyházlátogatás. Az 1781, 1828 és 1842. évi jegyzőkönyv másolata a csongrádi Nagyboldogasszony Plébániahivatal irattárában lelhető fel, a korábbi anyagok elvesztek. A 19. század második feléből egyedül a Schusztter Konstantin püspök által 1890-ben végzett *Visitatio Paterna* áll rendelkezésünkre. Ld. Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác (Továbbiakban: VPL) Vis. Pat.

20 *Historia Domus*: (lat.) „háztörténet”, az egyes plébániák lelkipásztorai által vezetett kéziratos könyv, melyben a helyi történéseket, jelentős eseményeket rögzítik. A váci egyházmegyében az 1770-es évektől tették kötelezővé a latin nyelvű *Historia Domus*ok vezetését.

21 Hasonló problémákkal szembesült Timothy Tackett a 18. századi francia alsópapságra vonatkozó források vizsgálata során. Tackett 1977. 7.

22 Bednárík 2013. 223.

közveszélyes őrült. Ennek a feszültségnek a felismerése különös óvatosságra intett, és megállapításaim állandó revíziójára kötelezett.²³

További problémaként merült fel a kutatás erős forráshoz kötöttsége. A vizsgált időszakban ugyan tetemesen javult a fennmaradt történeti források aránya, a kutató többször is szembesülni kényszerült egyes ügyek fragmentum-mivoltával. Vagy az eset előzményei, vagy a lezáró végkifejlet hiányzik: a probléma kiderül, de a megoldás már a múlt homályába vész. Nem volt ritka, hogy míg az eset kibontakozását a váci levéltárban követtem nyomon, a záró akkordokkal már a csongrádi plébániahivatalban talált levelekben szembesültem.

Munkám a 19. század végi csongrádi plébánosok és templomszolgák sajátos viszonyát illetve a helyi társadalomban betöltött szerepét elemző, történeti antropológiai jellegű esettanulmány. Mivel hasonló munka korábban nem látott napvilágot, a csongrádi helyzet általánosítása, megnyugtató elhelyezése a korabeli állapotok között most még aligha lehetséges.

4. Köszönetnyilvánítás

Munkámhoz állandó szakmai támogatást és segítséget nyújtott doktori téma-vezetőm, Prof. Barna Gábor egyetemi tanár.

Munkám VI; VIII; IX; X. fejezetei az OTKA NK 81502 *Vallás, egyén, társadalom* projekt támogatásával jöttek létre. A Sohlya Antal kántorra vonatkozó részt (VII. fejezet) a Magyar Művészeti Akadémia „fiatal művészeti ösztöndíjának” köszönhetően dolgoztam ki.

A kutatás éveit során számos önzetlen segítőt akadt, kiknek türelmét, segítségét ez úton is hálásan köszönöm. Közülük név szerint említve Laczkó István, Salamon László, Janes Zoltán plébános urakat; Tóth Roland atyát és Kovácsikné Gonda Anna kántorasszonyt (Nagyboldogasszony Plébániahivatal, Csongrád); Petrik Heroldot, Papanek Ferencet, Gyenes Lászlónét és Varga-Kohári Máriát (Váci Püspöki és Káptalani Levéltár és Könyvtár, Vác); Georgiades Ildikót és Kádasné Szabó Mártát (MNL CsML Csongrádi fióklevéltára, Csongrád); Szűcs Juditot, Ujszászi Róbertet és Fodor Pétert (Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád); Pintér Gábort (egyházttörténész) és Hajduné Földvári Katalint (néprajzkutató). A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai tanszékének munkatársai állandó biztatásukkal nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak. Családom, barátaim türelme és támogatása nélkül munkám nem jöhetett volna létre.

²³ Simonffy (kézirat) é.n; dr. Justus 1902.